

- Snoek, H. (2010), *Een huis om in te wonen. Uitleg en interpretatie van de Bijbel*. Kampen: Kok.
- Stoppels, S., (2019) Het hoge woord in de Lage landen. Introductie. In: Stoppels, S., Barnhoorn, F. en Schol – Wetter, A – M. (2019), *De Bijbel in Nederland. Reflecties over het gebruik van de Bijbel in kerk en cultuur*. Haarlem: Nederlands Bijbelgenootschap, p. 9 – 20.
- Studiebijbel* (2008), Heerenveen: Jongbloed.
- Thijs, J. (red.). (2008). Gelijkenis van een vader met twee zonen (Lucas 15, 11-31). [website Thomas] Geraadpleegd via <https://www.kuleuven.be/thomas/page/bijbelfiche-gelijkenis-van-een-vader-met-twee-zonen/>
- Valstar, J. G. en Kuindersma, H. (2008), *Verwonderen en Ontdekken. Vakdidactiek godsdienst primair onderwijs*. Amersfoort: Kwintessens.
- Valstar, J., Willems M., Kuindersma, H., Borré, C., Büttner, G. (2015). *God is buiten de tijd. Kindertheologisch leren kijken*. Amersfoort: Kwintessens.
- Van As, A. (2013), Kijken naar leerlingen in ontwikkeling. In: Van den Berg, B., Ter Avest, I. en Kopmels, T. (2013), *Geloof je het zelf?! Levensbeschouwelijk leren in het basisonderwijs*. Bussum: Coutinho.
- Van Biert, M. & Van Buit, P. (2010), Bijbel als Basis, 1 vmbo, p. 47 – 58 (Thema Gelijkenissen).
- Van Dijk-Groeneboer, M., (2017), *Leren en leven vanuit je wortels. Religieuze educatie voor iedereen*, Tilburg: Tilburg University.
- Van Gelder, L. (1972) (1972), *Didactische Analyse*, Groningen: Wolters-Noordhoff.

17. Interlevensbeschouwelijke dialoog!?

De leraar godsdienst/levensbeschouwing maakt het verschil

Kris Vanspeybroeck

Inleiding

Elke leraar wordt uitgedaagd om zich te verhouden tot de diversiteit bij leerlingen, klasgroepen en ouders. In een eerste fase schetsen we aan de hand van de onderzoekers Ely en Thomas drie diversiteitsperspectieven. We lezen deze als reflectiekader voor leraren waarbij onze aandacht uitgaat naar doelen (*why*), aanpak (*how*) en resultaten (*what*) van omgaan met diversiteit in klas- en schoolcontext. In het tweede deel focussen we op de vraag van waaruit de leraar godsdienst/levensbeschouwing (GL) via de interlevensbeschouwelijke dialoog (ILD) gestalte kan geven aan de doelen van het paradigma ‘integreren en leren’ zoals Ely en Thomas deze omschrijven. De leraar GL ontwikkelt levenslang expertise in het omgaan met levensbeschouwelijke diversiteit. Onze aandacht gaat in dit hoofdstuk uit naar twee sleutelvoorwaarden of grondhoudingen. Deze benoemen we enerzijds als *open ruimte* en anderzijds als *dubbel toebehoren*.

1. Drie perspectieven rond omgaan met diversiteit

In de literatuur worden verschillende diversiteitsperspectieven onderscheiden. We maken gebruik van het managementonderzoek van de Amerikaanse onderzoekers Ely en Thomas (1996). Ze beschrijven drie paradigma’s die historisch gegroeid zijn en nu naast elkaar bestaan in onderwijs. Samen met een korte beschrijving evalueren we elk perspectief.

1.1. Het Discrimination-and-Fairness-perspectief (D&F-perspectief)

De doelen of de *why* van dit eerste perspectief vinden we terug in de naamgeving: het voorkomen van discriminatie en het streven naar een gelijke behandeling. Rechtvaardigheid wordt bereikt door het weerspiegelen van de diversiteit. In de klas en school wordt iedereen met respect en gelijk behandeld. Hierbij ontstaat een klas- of schoolklimaat waarin er weinig tot geen ruimte is voor verschillen. Diversiteit heeft in dit paradigma geen meerwaarde. Vanuit dit perspectief zal men de verschillen niet meenemen in het leerproces. In de literatuur wordt dit perspectief omschreven als

een kleurloos perspectief. Wanneer iedereen gelijk is, speelt kleur immers geen rol.

Welke mogelijkheden en valkuilen zien we bij het aanwenden van het D&F-perspectief? Positief is dat door te streven naar gelijkheid het remmend kan werken tegen de effecten van discriminatie van minderheden. Het gaat uit van een harmonieus mensbeeld waarbij ‘we allemaal dezelfde zijn’, of sterker nog ‘we allemaal hetzelfde wensen’. In werkelijkheid stuurt dit perspectief naar aansluiting bij de dominante cultuur. Het exclusief voorop stellen van één identiteit is naar onze inschatting minder kleurloos, maar veeleer eenkleurig.

1.2. *Het Acces-and-Legitimacy-perspectief (A&L-perspectief)*

Vervolgens is er het *Acces-and-Legitimacy*-perspectief. Het doel vanuit dit perspectief is om meer toegang te krijgen tot superdiverse studenten en op die manier te streven naar erkenning en groei. Zo kan een school bijzondere aandacht hebben voor leerlingen met een migratieachtergrond en om deze aan te spreken leraren met een gelijkaardige migratieachtergrond aanwerven. Dit perspectief ontplooit zich kleurrijk of via multiculturalisme.

Wat te denken van dit perspectief? Deze benadering heeft aandacht voor de verschillen en de nutswaarde van diversiteit. We zien twee mogelijke valkuilen. Vooreerst is er de kans dat het kleurrijk perspectief niet doordringt in de schoolstructuur en -cultuur. In bepaalde lagen (bij een hiërarchische schoolstructuur) of bij bepaalde groepen (bij een horizontale schoolstructuur) blijft een dominante of eenkleurige cultuur heersen. Een ander risico is dat de kleurrijke uitwerking zich beperkt tot de aanwezigheid van diverse éénkleurige groepen. De kloof tussen de verschillen blijft groot en we worden geconfronteerd met een situatie van separatie en mogelijks segregatie. Het nastreven van een multiculturele leerlingen- en lerarenpopulatie in de school is nog geen garantie voor dialoog en wederzijdse integratie. Dat brengt ons bij het volgende perspectief.

1.3. *Het Integration-and-Learning-perspectief (I&L-perspectief)*

Vanuit het derde perspectief wordt diversiteit gezien als bron voor ontwikkeling en leren. Vanuit het besef dat de aanwezigheid van diversiteit niet voldoende is, vindt er dialoog plaats tussen diverse mensen en groepen en ontstaat er integratie van perspectieven en leefwerelden. Dit alles geeft aanleiding tot het herdefiniëren van missie, visie, kernwaarden en evolutie van de schoolcultuur.

Wat zijn mogelijke gevolgen van dit perspectief? Bij veranderingsprocessen is het belangrijk om aandacht te hebben voor de uiteenlopende belangen. Het doorzetten van dit derde perspectief kan tegenreacties oproepen vanuit de meerderheidsgroep. Dit kan aanleiding geven tot het verlagen van de tevredenheid en het vergroten van de kans om de school te verlaten. Tegelijk suggereert onderzoek dat vooral het I&L-perspectief bijdraagt tot de meest positieve leer- en werkkomsten. Het overstijgt de twee vorige paradigma's door paradoxaal zowel de gelijkwaardigheid (eerste perspectief) als de waarde van verschillen (tweede perspectief) te erkennen. Vanuit dit paradigma ervaart men hoe men samen klas en school vormt mét de aanwezige verschillen en niet ondanks deze verschillen (Gündemir, 2018, pp. 235-261). Een belangrijke hefboom om de doelen van dit derde perspectief te bereiken is de *dialoog*. Hoe dit perspectief opgenomen kan worden door de leraar GL via een interlevensbeschouwelijke dialoog geeft zeker stof tot nadenken. Tabel 1 geeft het overzicht van de drie perspectieven op diversiteit.

Tabel 1. Drie perspectieven op diversiteit vanuit *Why*, *How* en *What*

Why?	How?	What?
<i>Discrimination-and-Fairness-perspectief</i> Discriminatie-en-gelijke-kansenperspectief	Iedereen is gelijk(waardig) = Kleurloos Diversiteit heeft geen meerwaarde, centraal staat de heersende cultuur = Eenkleurig	Streefcijfers of quota in verband met doelgroepen nastreven Assimilatie aan de dominante cultuur
<i>Acces-and-Legitimacy-perspectief</i> Toegang-en-legitimiteitsperspectief	Verschillen hebben een nutswaarde voor de groei van de school = Kleurrijk of multiculturalisme Diversiteit dringt beperkt tot niet door in de school = Kleurrijk aan de basis, eenkleurig aan de top	Toegang krijgen tot superdiverse samenleving Afspiegeling van de superdiverse samenleving bij leraren en leraren
<i>Integration-and-Learning-perspectief</i> Integreren-en-lerenperspectief	Diversiteit als bron voor leren = Interculturalisme De dialoog tussen verschillende gezichtspunten wordt actief gestimuleerd = Dialogaal	Gelijkwaardigheid en verschillen Deel of lid zijn van de klas/ school, met onze verschillen en niet ondanks onze verschillen

2. Sleutelvoorwaarden voor een interlevensbeschouwelijke dialoog

Zoals in de inleiding aangegeven zoomen we vanaf nu in op de leraar GL. Deze leraar heeft volgens het geactualiseerde Vlaamse leerplan r.-k. godsdienst (2019) drie basisdoelen voor ogen. Samen met de levensbeschouwelijke groei van de leerling is er tegelijk aandacht voor de christelijke traditie en de (levensbeschouwelijke) diversiteit. Het streven naar deze vakdoelen, en bij uitbreiding de doelen van het I&L-perspectief, gebeurt in heel uiteenlopende klascontexten en met diverse ingrediënten. Maar van waaruit werken we naar deze doelen? Welke grondhoudingen zijn richtinggevend? Op basis van praktijkervaringen met Brusselse studenten, gesprekken met collega's en literatuur maken we een synthese waarbij we de grondhoudingen open ruimte en dubbel toebehoren voorstellen en uitdiepen. In de praktijk zijn de grondhoudingen open ruimte en dubbel toebehoren tegelijk aanwezig. Omwille van de leesbaarheid leggen we beide na(ast) elkaar. We verhelderen telkens wat deze wel en niet betekenen en geven een aanzet voor verdere (praktijk)uitdieping.

3. Leraar GL vanuit een grondhouding van open ruimte

Volgens de neuropsychiater Boris Cyrulnik durven sommige ongelovigen niet nadenken over een god die hen niet interesseert en worden bepaalde theïsten kwaad om een woord dat verkeerd valt (naar Cyrulnik, 2018, p. 179). Waar vinden beiden elkaar? Ze zijn het eens met degenen die volgens hun leefwereld denken, maar zijn het oneens of demoniseren de anderen die ze niet kunnen begrijpen (Cyrulnik, 2018, p. 113). Ze beschouwen elk ander geloof als ongeloof (Cyrulnik, 2018, p. 60) of ze geloven dat er maar één waarheid bestaat: hun eigen waarheid.

We zien tegelijk (on)gelovigen met een andere houding. Er zijn (on)gelovigen die te maken krijgen met verschillende levensvisies en deze diversiteit aan inzichten positief waarderen. Hoe komt dat? Volgens Cyrulnik staat bij mensen die veilig gehecht zijn hun eerste geloof open voor andere geloven (Cyrulnik, 2018, p. 200), andere verhalen, andere denkkaders. Deze interpretatie brengt ons bij de grondhouding van open ruimte.

3.1. Omschrijving van de grondhouding van open ruimte

Met open ruimte bedoelen we een grondhouding die levenslang in ontwikkeling is en gevoed wordt vanuit vertrouwen en liefde. Deze grondhouding veruitwendigt zich via onbevangenheid, ontvankelijkheid, dankbaarheid, mildheid, generositeit, humor, ... en draagt zo bij aan de groei van open ruimte bij zichzelf, de ander(en) en in de (interlevensbeschouwelijke) dialoog tussen mensen.

Iemand kan op de ander gericht zijn vanuit een kleine open ruimte, bijvoorbeeld uit angst of ongeduld, maar kan ook op de ander gericht zijn vanuit een grote open ruimte, bijvoorbeeld uit vertrouwen of liefde. Volgens de Dalai Lama zijn we allemaal gebaat bij onvoorwaardelijke liefde voor de hele mensheid, voor alle bewuste wezens, ongeacht hun houding tegenover ons. Zo vertelt hij tijdens een ontmoeting met aartsbisschop Desmond Tutu: "Je kunt je verzetten tegen de daden van je vijand, maar ze blijven liefhebben als broers en zussen" (Dalai Lama en Tutu, 2017, pp. 85-86). De gulden regel "Behandel anderen dus steeds zoals je zou willen dat ze jullie behandelen" (Mt. 7,12) is terug te vinden in alle levensbeschouwingen en nodigt uit tot een samenleven vanuit een grondhouding van liefde, barmhartigheid, compassie of open ruimte (naar Schmidt, 2008).

De grondhouding open ruimte komen we op het spoor via levensverhalen. Zo vertelde een moeder die haar zoon verloren had door een verkeersongeval over de moord van hun tweede kind. In Iran krijgen nabestaanden een soort van vergelding voor het aangedane leed door aanwezig te zijn bij de terechtstelling door ophanging van de dader. Via de beelden zien we hoe deze moeder bij de aanvang van de executie de dader een slag op zijn kaak geeft en vervolgens de strop van zijn nek verwijdt. Ze vertelt dat ze vooraf vanuit een droom tot het inzicht kwam niet te willen kiezen voor vergelding, maar wel voor vergeving. Deze keuze vanuit een grondhouding van open ruimte had ze vooraf doorgesproken met haar man¹.

Een ander voorbeeld geeft Mohamed El Bachiri, een Marokkaanse Belg, moslim en inwoner van Molenbeek. Hij is tegelijk de man van Loubna Lafquiri, zijn grote liefde en moeder van zijn kinderen, die op 22 maart 2016 bij de aanslagen in Brussel om het leven is gekomen. Als eerbetoon aan zijn vrouw buigt Mohamed het leed dat hem is aangedaan om en brengt hij een boodschap van liefde en medemenselijkheid. Het getuigenis van Mohamed El Bachiri 'De jihad van de liefde' (El Bachiri, 2017) en 'De odyssee van Mohamed' (El Bachiri, 2019) is een voorbeeld van leven vanuit de grondhouding van open ruimte. De boeken en de TED-talk worden in lessen godsdienst besproken en zijn op die manier vormend voor de open ruimte van leerlingen.

Kenmerkend voor een grondhouding is dat je er levenslang in kan groeien. Deze groei vinden we bijvoorbeeld terug bij Nelson Mandela. Mandela was jong toen

¹ De reportage kan bekeken worden via TheLipTV (2014).

hij de gevangenis in ging, jong en bloeddorstig zou je kunnen zeggen. Hij leidde de gewapende vleugel van zijn partij, het ANC. Hij heeft zevenentwintig jaar in de gevangenis gezeten. Volgens Tutu waren die jaren nodig. De gevangenis heeft hem geholpen om edelhoediger te worden en naar de andere kant te willen luisteren. Zonder die vele jaren hadden we waarschijnlijk nooit die onbaatzuchtige Nelson Mandela gekend vol open ruimte (Tutu, 2017, p. 54).

3.2. Interlevensbeschouwelijke dialoog vanuit een grondhouding van open ruimte

Via een interlevensbeschouwelijke dialoog (ILD) kunnen we de open ruimte in de praktijk brengen. Volgens de godsdienstfilosoof John Caputo zijn er twee manieren om een ILD aan te gaan: de voorwaardelijke en de onvoorwaardelijke. In de voorwaardelijke dialoog zeggen we: ik ga de dialoog aan vanuit mijn eigen ideeën, waar ik sterk in sta. Ik wil mijn aannames – onder mijn condities – in vraag stellen (naar Caputo, 2017, p. 103). Caputo vergelijkt het met een ruilbeurs waarbij we de randjes van elkaars geloof of levensvisie aftasten. Deze dialoog streeft naar controle, overzicht en bevestiging. Het voorziet zich van een voorwaardelijk open einde. Het vergroot de cirkel in een poging anderen daarin in te sluiten, zonder bereid te zijn de cirkel te veranderen (Caputo, 2017, p. 104). Waar geloofswaarheden geslotener worden, trekken mensen zich terug in de loopgraven, bloeit het fundamentalisme en verdwijnt het onderzoeken (naar Caputo, 2017, pp. 109-110).

Volgens Caputo hebben we een andere dialoog nodig die meer risicovol en uitdagend is. Hij geeft de voorkeur aan 'dialogen van hoop', waarin we onze hoop en onze dromen delen in een poging om elkaar te bemoedigen (2017, p. 110). Het doel van de ILD is de ontmoeting met de ander als ander. De enige universaliteit die Caputo aanvaardt is de universaliteit van het verschil (Caputo, 2017, p. 111).

Vanuit een grondhouding van open ruimte hoef ik mij niet te spiegelen aan de ander, maar gaat de ander mij vooraf en heb ik te leren van de ander. Tegelijk stel ik vanuit de grondhouding van open ruimte mijn voorstellingen, beelden en visies van mezelf en de ander in vraag. Doorheen de ILD zijn leerlingen en leraar (onder)zoekende met de (onder)zoekenden en vragende met de vragenden. Het cultiveren van een grondhouding van open ruimte doet gesloten zekerheden en fundamentalisme wankelen en geeft kansen aan levensbeschouwelijk onderzoeken (Caputo, 2017, p. 110) en niet-wetend weten (naar Caputo, 2017, p. 115).

3.3. De grondhouding van open ruimte is geen neutrale ruimte

Stuurt deze grondhouding aan op een neutrale leeromgeving? Wat te denken van een school die opteert voor een optimale leeromgeving die krachtig moet zijn en uitgaat van diversiteit als de norm en hierbij vertrekt van het neutraliteitsbeginsel om de leeromgeving zo universeel mogelijk in te richten? Tegenstrijdig met een superdiverse onderwijscontext is het onbehagen en onvermogen om te spreken vanuit een levensbeschouwelijke dimensie. Deze zwijgspiraal uit zich bijvoorbeeld in hoe men zich excuseert voor zijn levensbeschouwelijk verleden of hoe men bepaalde muziek – zoals het Stabat Mater van Pergolesi – en rituelen – zoals een stiltewandeling vanuit een kerk – interpreteert als universeel en niets te maken hebbend met religie. Een bepaalde neutraliteit heeft het moeilijk om open ruimte te creëren voor de levensbeschouwelijke dimensie en voor de diverse, particuliere levensbeschouwingen in klas en school. Men heeft het over respect voor de ander 'ongeacht' zijn levensbeschouwing, cultuur,... We hernemen de vraag of dit neutraliteitsbeginsel niet eerder éénkleurig is in doelen en uitwerking.

Vanuit een I&L-perspectief stellen we kritische vragen bij het aanbieden van een neutrale of onverschillige leeromgeving. Volgens de Iraans-Amerikaanse psychologe Emily Esfahani moeten mensen het zelf maar uitzoeken en dat kan een groot probleem zijn. Daarom vindt ze dat "de samenleving de plicht heeft gezonde culturen van betekenis te stichten – vooral op de school. Dat is de plaats en leeftijd waarop jongeren gaan nadenken over betekenis" (Esfahani, 2018). Een pleidooi dat we ook vinden bij Matthieu Ricard, de vertaler van de dalai lama: "In een rechtvaardige samenleving moet het onderwijs dat die samenleving ondersteunt eensgezindheid tonen als het gaat om de schadelijkheid van geweld en discriminatie en het nut van vriendelijkheid, rechtvaardigheid en verdraagzaamheid. In de praktijk bieden talrijke leraren jongeren herkenningspunten en eveneens universeel aanvaarde bronnen van inspiratie, waardoor ze zich in hun bestaan kunnen oriënteren" (Ricard, 2015, p. 585). Gelijkaardige vragen stelt de burgemeester van Amsterdam, Femke Halsema: "Door welke idealen willen wij ons laten inspireren? Wat houden wij de mensen – en dan vooral jongeren en migranten – voor als een lichtend voorbeeld?" (Halsema, 2018, p. 59).

3.4. Praktijkperspectieven voor een grondhouding van open ruimte

Een kenmerk voor een grondhouding is dat men levenslang kan oefenen of er zich steeds meer in perfectioneren. Illustratief was het voorbeeld van Nelson Mandela, maar hoe kunnen we dat via onze praktijk opnemen? We beperken ons tot drie mogelijke suggesties als inspiratie voor de praktijk.

- Leren lezen van Bijbel- en religieuze verhalen als open verhalen

In lijn met eerder geciteerde auteurs is het voor schrijver en cultuurfilosoof Kris Pint belangrijk om de diversiteit van de culturele verbeelding niet verloren te laten gaan. Hoe minder unieke verhalen, beelden en praktijken we overhouden, hoe weerlozer we immers zijn; overgeleverd aan de weinige verhalen en praktijken die ons nog resten (Pint, 2017, p. 19). Verhalen uit de levensbeschouwelijke tradities zijn volgens de exegeet Peter Schmidt geen dode materie, maar wisselen van betekenis al naargelang de evolutie van het leven. De rijkdom van een tekst kan men niet ontsluiten door deze vast te pinnen op eenzelfde betekenis. We betreden hier het veld van de hermeneutiek of interpretatie. Een dialoog tussen Bijbelverhalen en leerlingen met aandacht voor open ruimte geeft kansen aan de levensbeschouwelijke groei. Bijbelse verhalen – en bij uitbreiding verhalen uit levensbeschouwelijke tradities – kunnen volgens Ramsey functioneren als *disclosure*-verhalen of open verhalen, en kunnen zo leerlingen en leraren in hun context aanspreken (Schmidt, 2008, pp. 36-37). Het groeien in open ruimte bij het lezen van (Bijbel)teksten vinden we mooi verwoord in de gids voor de leraar r.-k. godsdienst: “God verschijnt niet in de letter van de tekst, maar openbaart zich in de ruimte tussen de tekst en telkens nieuwe generaties van lezers” (Erkende Instantie, 2019, p. 21).

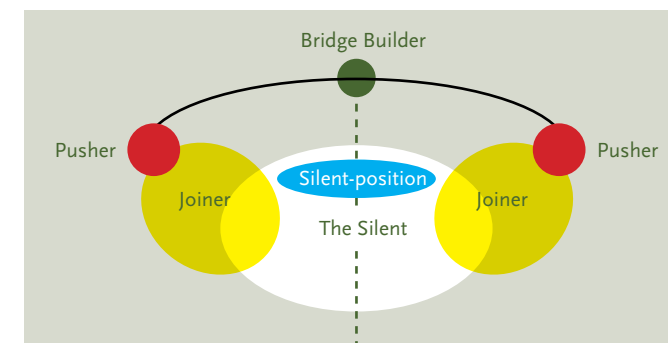
- Groeien in de deugd van de hoop

Een tweede mogelijke invalshoek is het groeien in de deugd van de hoop. Hoewel hoop – zoals geloof en liefde – je overkomt, kan je er veel voor doen. Martha Nussbaum, een van de beroemdste filosofen op dit moment, geeft aan dat een groot deel van haar studenten en academische collega's walgen van president Trump en zijn aanhangers. Ze beschouwen hen niet als volledig menselijk, en kunnen hun daden niet los zien van de mensen daarachter. Indien we ertoe komen om de hoop op groei van medemensen open te houden, zullen we wel geloven in een betere toekomst, en het soort liefde kunnen opbrengen dat ons in staat stelt om mogelijkheden tot samenwerking en leren op te merken (naar Nussbaum, 2018, p. 210). De filosofie toont ons hoe we onze vijanden kunnen respecteren, maar niet hoe we hen kunnen liefhebben. Daarvoor hebben volgens Nussbaum velen van ons de kunsten en ook religie nodig (Nussbaum, 2018, p. 222).

- Inzetten van 'leiderschap van het stille midden' bij (de)polarisatie

Een derde insteek ontleen we aan de verwerking van de ideeën van de filosoof Bart Brandsma (2016) rond depolarisatiemanagement door de Expertise-Unit Sociale Stabiliteit (ESS) (2019). Polarisation behoort tot de samenleving en dus ook tot onze klassen. Het is kenmerkend voor polarisatie dat enerzijds de feiten en argumenten steeds minder belangrijk worden en dat anderzijds de gevoelens aan belang winnen en stevig kunnen oplopen. Volgens Brandsma zullen leerlingen in de klas hierbij diverse rollen opnemen. Voor de leraar GL is dit een complex en uitdagend gegeven waarbij hij niet in de valkuil wil trappen van het bestrijden (door de discussie of het conflict aan te gaan met de pusher en de joiners) of ontkennen (door de neutrale bruggebouwer eenzijdig te erkennen) van de polarisatie. Bij (toenemende) polarisatie komt het stille midden steeds meer onder druk te staan en wordt diegene die niet kiest (soms) geduwd in de rol van de zondebok.

Hoe kan deze vaak vergeten groep of de positie van het stille midden groeien via een grondhouding van open ruimte? De leraar kan dit stille midden versterken door een 'leiderschap van het midden'. Wat bedoelt de expertise-unit met deze nieuwe rol bij polarisatie? Dit leiderschap is empathisch, stelt zich luisterend op en is in staat om een stap terug te zetten. “Het is een positie die niet afgrenst en moraliseert, maar uitnodigt en zonder oordeel een luisterend oor biedt aan mensen. De woorden herkenning en erkenning staan dan centraal” (Expertise-unit, 2019, p.17). In plaats van neutraliteit is een open inbreng nodig. Het eigen open verhaal is dan van groot belang. Een mooie uitdaging voor deze leraar in dat midden bestaat erin om de tegenstellingen niet te willen rijmen, maar leerlingen uit te nodigen het bindende vraagstuk te verkennen. Dat laatste loopt al vooruit op een mogelijk praktijkperspectief voor wat we nu zullen leren kennen als de dynamiek van dubbel toebehoren.

Figuur 1. Naar het model Polariseren en depolariseren, Brandsma, 2016, p.39

4. Leraar GL vanuit een grondhouding van dubbel toebehoren

Hoe belangrijk ook, een grondhouding van open ruimte is niet voldoende. Het gestalte geven aan een dialoog vraagt tegelijk om een tweede grondhouding die we met de woorden van Paolo Dall' Oglia uitdrukken als dubbel toebehoren.

4.1. Omschrijving van de grondhouding van dubbel toebehoren

Paus Franciscus maakt tijdens een interview het onderscheid tussen leven in een laboratorium en het leven op de grens. Volgens de paus is er altijd het risico zich terug te trekken of op te sluiten in een laboratoriumsituatie. Eigen aan deze situatie is dat men de problemen aanpakt door ze los van de oorspronkelijke context naar huis mee te nemen om ze te temmen. Hiertegenover plaatst de paus het beeld van de grens. “Het is noodzakelijk dat wie aan cultuur doet, ingebed is in de context waarin hij werkt en waarover hij reflecteert. [...] Je moet de grenzen niet mee naar huis nemen, je moet in het grensgebied gaan leven en daar moedig blijven” (Spadaro, 2013, p. 890). Tijdens een bezoek aan het Vatican Observatory Foundation moedigde de paus wetenschappers aan om ‘de grenzen op te zoeken’, niet alleen geografisch maar ook existentieel. Vanuit deze oproep zal de Brusselse scholengroep van de jezuïeten een project realiseren tegen september 2021 met een schoolgebouw en sociale woningen in een buurt die als moeilijk wordt beschouwd: Molenbeek. De school wordt toegewijd aan Egied van Broeckhoven, een priester-arbeider die in Kuregem werkte en er overleed na een werkongeval. Van Broeckhoven illustreert een grondhouding van dubbel toebehoren door te leven, werken en op weg te gaan met mensen in de buurt.

De theoloog en wetenschapper Raimon Panikkar beschrijft dubbel toebehoren via de metafoor van het venster (Colpaert, 2007). Elk van ons kan zich bewust worden van het eigen venster en dat van de ander waardoor we naar de wereld kijken. Dit besef kan volgens Panikkar aanleiding zijn voor twee ontdekkingen: “Ik ontdek dat de ander, mijn buurman, niet dezelfde wereld ziet als ik. Maar ik ontdek ook dat ik niet de hele wereld zie. Ik hoor de ander iets vertellen over de wereld, de realiteit, over wat hij door zijn venster ziet en ik niet. En dan zeg ik: de wereld is nog veel mooier dan ik dacht. Ik dacht dat ik alles zag en nu vertel jij dat er meer is. Dat hoeft voor mij niet. Maar het is een uitdaging” (Colpaert, 2007, pp. 82-83). Volgens Panikkar is deze uitdaging het begin of de basis voor de ILD.

Vanuit deze twee metaforen omschrijven we dubbel toebehoren als een grondhouding waarbij verschillen niet worden toegedekt (relativisme) of opgeblazen (diabolisering).

Dubbel toebehoren heeft zowel aandacht voor de verbinding (toebehoren) als voor het verschil (dubbel).

4.2 Interlevensbeschouwelijke dialoog vanuit een grondhouding van dubbel toebehoren

Steeds terugkerende valkuilen in de confrontatie met diversiteit zijn dus het relativiseren of erger nog het diaboliseren van de ander. Dall' Oglia ervoer hoe deze zowel terug te vinden zijn vanuit moslimzijde, als vanuit het Westen. Hiertegenover plaatst hij de grondhouding van dubbel toebehoren. Hij stichtte als jezuïet in het Syrische klooster van Mar Moussa een interreligieuze gemeenschap. Voor zijn bijdrage aan de interreligieuze dialoog kreeg hij een eredoctoraat aan de KU Leuven. Sinds een bemiddelingspoging in 2013 tussen de strijdende partijen in de Syrische burgeroorlog is hij verdwenen.

Wat verstaat hij onder dubbel toebehoren? Voor hem betekent het dat “het erom gaat deel te hebben aan de manier waarop moslims de wereld ervaren” (Dall' Oglia, 2016, p. 33). Iets verder schrijft hij: “Anders gezegd ik ervaar hoe Jezus die in mij leeft, aangezet door de naastenliefde, de islam ontmoet in al zijn dimensies” (Dall' Oglia, 2016, p. 34). En verderop: “Als ik de betekenis van dit dubbel toebehoren probeer samen te vatten, dan zou ik zeggen dat het plaatsvindt in de contextgebonden en existentiële dynamiek van verdieping en overstijging van elke belichaming van een vastgelegde identiteit” (Dall' Oglia, 2016, p. 51). Elders schrijft hij: “Zelf dialogueer ik voor alles vanuit een oprechte nieuwsgierigheid. Ik ben werkelijk gedreven om de eigenheid van de persoon die ik voor me heb, met wie ik op hetzelfde bankje zit, beter te verstaan. Hij is me al op voorhand dierbaar en ik ben er zeker van dat hij door wat hij zegt, door zijn ervaring, me een nieuwe glimp laat zien, een ander facet van de Ene waarnaar ik op zoek ben en waarvan ik zeker ben dat Hij geïnteresseerd is in de persoon die ik ontmoet. Hij bekommert zich om mij door de ander en om de ander door mij” (Dall' Oglia, 2016, p. 145).

4.3 Praktijkperspectieven voor een grondhouding van ‘dubbel toebehoren’

Ook deze grondhouding kan zich verder ontplooiën via uiteenlopende praktische wegen. We beperken ons tot drie suggesties.

- Oefenen rond een Growth Mindset

De neurowetenschapper Iris Sommer verwijst naar twee snelheden in ons denken. Het eerste systeem vraagt geen actieve aandacht en werkt onbewust en zeer snel.

Zij pleit ervoor om vooral het tweede systeem ofwel het denken met aandacht te trainen. Vooroordelen zijn eigen aan het eerste denken, maar deze kunnen vanuit het tweede systeem uitgroeien tot oordelen. Volgens haar kan iedereen daarop trainen. Het contact met India was een manier om haar wereld te vergroten. “Maar je hoeft geen 7000 kilometer te vliegen om je wereld te verruimen. Maak een gerecht klaar dat je nog nooit hebt gegeten. Luister naar muziek die je normaal nooit beluistert. Spreek met iemand af uit een andere cultuur en luister naar zijn ervaringen. Er zijn zo veel verschillende manieren om naar de wereld te kijken. Onze leermeesters in die ontwikkeling zijn alle mensen om ons heen” (Sommer, 2018, pp. 254-255). Het gaat haar om die Growth Mindset: “door je wereld uit te breiden, wordt je waarneming ruimer. Je ziet en hoort wat je weet. Weet je meer, dan zie je en hoor je ook meer. Er gaat dan een wereld voor je open” (Van Baars, 2018, p. 15).

- Moedig omgaan met spanning en controverse

De grondhouding van dubbel toebehoren erkent dat het verschil best spannend en lastig kan zijn. Volgens politiek filosoof Chantal Mouffe wordt te weinig waarde gegeven aan tegenstellingen en conflict. Deze worden als onwenselijk of bedreigend ervaren. Daarmee verdwijnen ze niet. Ze gaan onderhuids en nemen verder toe. Verschillen en conflicten kunnen in haar agonistisch model deel uitmaken van een klasklimaat dat open en pluralistisch is (Van Alstein, 2018, p. 73). Dit perspectief vinden we terug in de gids voor de leraar r.-k godsdienst: “De hermeneutische ruimte waarin we de leerlingen brengen is de ruimte waarin zij een soort spanning beleven tussen het aangeboden in de vorm van sterke goed geïnformeerde interpretaties van de werkelijkheid en hun eigen opvattingen en weten” (Erkende Instantie, 2019, p. 17). Deze grondhouding van dubbel toebehoren in de praktijk brengen vraagt moed, meer zelfs, stoutmoedigheid. Binnen het jodendom heeft, volgens theoloog Didier Pollefeyt, de mens het recht om God in vraag te stellen wanneer de menselijke waardigheid bedreigd wordt. In de Talmoedische traditie werd dit dynamisch soort geloof met het concept ‘chutzpah’ bedacht. Het dubbel toebehoren is niet gericht op sluitende antwoorden, maar wel op een voortschrijdende of verder strijdende dialoog. Dit vinden we terug bij vele Bijbelfiguren, o.m. bij de worsteling van Jacob met iemand (Gen. 32,25).

- Levensverhalen en literatuur als bron voor dubbel toebehoren

Met studenten lezen en bespreken we uiteenlopende levensverhalen om te oefenen in een grondhouding van dubbel toebehoren. We vermeldde eerder al voorbeelden van een dialogaal leven vanuit een christelijk-Bijbelse traditie met moslims. Een ander voorbeeld zijn de monniken van Tibhirine die bij het breder publiek vooral bekend zijn via de film ‘Des hommes et des dieux’. De aanleiding voor dit dubbel toebehoren was de verdediging en bescherming door de moslim Mohammed van de katholieke seminarist Christian voor een veldwachter. De volgende dag werd Mohammed dood aangetroffen. Een levenservaring waarover broeder Christian schrijft: “Door het bloed van deze vriend wist ik dat mijn verlangen om Christus te volgen een weg zou moeten vinden, vroeg of laat, om beleefd te worden in het land zelf waar ik het geschenk van de grootste liefde had gekregen” (De Kesel, 2019, p. 3). Dit zal zich uitdrukken door als abdijgemeenschap van Tibhirine biddend aanwezig te zijn in een moslimland als Algerije.

Er zijn natuurlijk inspirerende levensverhalen van dubbel toebehoren met andere levensbeschouwingen. De theoloog, filosoof en psycholoog Tomas Halik groeide op in communistisch Tsjechië en werd heimelijk tot priester gewijd. Na de val van het communisme werd hij adviseur van Vaclav Havel en Johannes Paulus II. Zijn vele boeken kunnen gelezen worden vanuit een dubbel toebehoren met mensen die zich ‘ongelovig’ noemen. Zo vertelt hij over de uitnodiging om een korte meditatie te geven voor de verzamelde Tsjechische parlementariërs en senatoren. Aan het eind verwijst hij naar het tafereel van het Lucasevangelie waarin Jezus, omringd door een menigte, door Jericho loopt en plotseling een hoofdambtenaar aanspreekt die hem zat te bespieden vanaf de takken van een vijgenboom. Zacheüs zijn voor Halik geen onverbeterlijke en onverschillige individualisten, maar wel zoekend en nieuwsgierig en tegelijk gericht op afstand en overzicht. Jezus verrast Zacheüs door hem aan te spreken bij zijn naam en naar zijn huis te gaan. Een grondhouding van dubbel toebehoren die niet gericht is op het leerling worden van Jezus. Het verhaal geeft enkel melding dat Zacheüs zijn leven verandert. Halik stelt zich de vraag: “Hoeveel (niet) politici, druk als ze zijn met het organiseren van hun medestanders of vechten tegen hun tegenstanders, zijn bereid om deze Zacheüsen te begrijpen, ‘hen’ bij hun naam te noemen, met hen kennis te maken?” (Halik, 2016, p. 21). Zacheüsen aanspreken is maar mogelijk voor wie niet op hen neerkijkt maar om hen geeft (vanuit de grondhouding van open ruimte), iemand die kan ingaan op wat zich afspeelt in die hoofden en harten (vanuit de grondhouding van dubbel toebehoren) (naar Halik, 2016, p. 21).

Een grondhouding van dubbel toebehoren is niet enkel terug te vinden via voorbeelden van ILD, maar toont zich eveneens in het omgaan met andere verschillen tussen mensen. Wat te denken van de andere Templetonprijswinnaar Jean Vanier die vanuit zijn samenleven met mensen met een beperking in de gemeenschap van de Ark en met oog voor de noden van onze wereld het Johannesevangelie (her)leest. Vanuit een houding van dubbel toebehoren leest hij bijvoorbeeld het verhaal van de voetwassing als een model van samenleven dat gericht is op “een lichaam waarin iedere persoon zijn onvervangbare plaats heeft, welke talenten of gebreken hij ook bezit, en waar ieder lid afhankelijk is van alle anderen” (Vanier, 2014, p. 231).

Er zijn ook boeiende voorbeelden te vinden van dubbel toebehoren tussen verschillende disciplines. Al te vaak worden geloof en wetenschap tegenover elkaar uitgespeeld. We verwezen eerder al naar het bezoek van Paus Franciscus aan ‘the Vatican Observatory’ op Castel Ganodolfo. Ook in de encycliek *Laudato Si* vinden we een expliciet pleidooi voor een houding van dubbel toebehoren. Wat te denken van volgende uitnodiging in tijden van groeiende zorg voor ons klimaat: “Wetenschap en religie kunnen elk vanuit verschillende benaderingen van de realiteit bijdragen tot een intense dialoog die vruchtbaar kan zijn voor beiden” (Paus Franciscus, 2015, p. 43). “Als we echt willen werken aan een ecologie die ons toelaat te herstellen wat we allemaal hebben vernield, dan mogen we geen enkele tak van de wetenschappen en geen enkele vorm van wijsheid terzijde laten, ook niet de religieuze met haar eigen taal” (Paus Franciscus, 2015, p. 44).

Tot slot

De lezer kan de grondhoudingen van open ruimte en dubbel toebehoren als utopisch interpreteren. Dat zijn ze ook, weliswaar in de dubbele betekenis van het woord. Enerzijds blijven de grondhoudingen een utopie in de betekenis van iets wat hier en nu niet volledig te realiseren of maakbaar is, maar tegelijk is het een utopie in de zin van grondhoudingen die niet blind zijn voor de complexiteit en soms ook moerassigheid van het professioneel leven.

Dit alles brengt ons terug bij stelling van de titel ‘De leraar GL maakt het verschil’. Dat maken van de leraar is geen arbeiden gericht op (over)leven. Het is ook geen arbeiden dat duurzaam de wereld omvormt. Het is – om verder te gaan vanuit de driedeling van de filosoof Hannah Arendt (2011) – een handelen en spreken dat bijdraagt aan de creatie van zingeving. Deze leraar GL maakt het verschil vanuit een

dialogaal handelen in een context van diversiteit. Twee grondhoudingen zijn hierbij richtinggevend: open ruimte en dubbel toebehoren.

Literatuur en bronnen

- Arendt, H. (2011). *De menselijke conditie*. Amsterdam: Boom.
- Brandsma, B. (2016) *Polarisatie. Inzicht in de dynamiek van wij-zij denken*. Schoonrewoerd: BB in Media.
- Caputo, J. (2017). *Hopeloos hoopvol: Belijdenissen van een postmoderne pelgrim*. Middelburg: Skandalon.
- Colpaert, M. (2007). *Tot waar de beide zeeën samenkomen: Verbeelding, een sleutel tot intercultureel opvoeden*. Tielt: Lannoo.
- Cyrułnik, B. (2018). *God als therapeut: Waarom mensen zich hechten aan een god*. Tielt: Lannoo.
- Dall'Oglio, P. (2016). *Uit liefde voor de islam: In het voetspoor van de in Syrië vermiste jezuïet Paolo Dall'Oglio*. Antwerpen: Halewijn.
- De Bijbel (2005). *De nieuwe Bijbelvertaling met deuterocanonieke boeken: Complete katholieke editie met inleidingen*. Leuven: Vlaamse Bijbelstichting.
- De Kesel, J. (2019). Het wonder van de ontmoeting. *Pastoralia* 1(1), 3.
- El Bachiri, M. & Van Reybrouck, D. (2017). *Een jihad van liefde*. Amsterdam: De Bezige Bij.
- El Bachiri, M. & Van Reybrouck, D. (2019). *De odyssee van Mohamed*. Amsterdam: De Bezige Bij.
- Erkende Instantie rooms-katholieke godsdienst. (2019). *Leerplan rooms-katholieke godsdienst voor het secundair onderwijs: Geactualiseerde versie*. Brussel: Licap.
- Expertise-unit Sociale Stabiliteit Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid (2019). *Inzicht in (de)polarisatie. Met de focus op de intocht van Sinterklaas*. Geraadpleegd van <https://www.socialestabiliteit.nl/documenten/publicaties/2019/11/18/inzicht-in-depolarisatie-de-intocht-van-sinterklaas>
- Gündemir, S. (2018). Diversiteitsideologieën in organisaties: verleden, heden en toekomst. *Gedrag & Organisatie: Tijdschrift voor Sociale, Arbeids- en Organisatiepsychologie*, 31(3), 235-261.
- Halik, T. (2016). *Geduld met God: Twijfel als brug tussen geloven en niet-geloven*. Zoetermeer: Boekencentrum.
- Halsema, F. (2018). *Macht en verbeelding. Essay voor de maand van de filosofie*. Rotterdam: Lemniscaat.
- Nussbaum, M. (2018). *Het koninkrijk van de angst: Een filosofische blik op angst als politieke emotie*. Meppel: Bariet Ten Brink.